

نقشه‌المصدر

فراهنجارهای

سیدجمال‌الدین مرتضوی

عضو هیئت علمی دانشگاه شهر کرد

عبدالله تقی‌پور

کارشناس ارشد زبان و ادب فارسی

حد شعری زیبا بالا برده است. با وجود این، در پژوهش‌های به غایت اندکی که درباره‌ی این اثر انجام شده به این جنبه اثر توجهی نشده است. /میرحسین یزدگردی در مقدمه‌ی عالمانه خود بر نقشه‌المصدر به برخی ویژگی‌های سبکی و دستوری آن به‌طور بسیار مختصر اشاره کرده است. در مقاله /استاد مینوی بیشتر به جنبه‌های تاریخی و نام و نشان نویسنده اثر پرداخته شده است. /احمد طحان نیز مقاله‌ای با عنوان «نقد و بررسی زیباشناختی نقشه‌المصدر» نوشته و در آن آرایه‌های ادبی به‌کار رفته در این اثر را نشان داده است. همچنین، در کتابی با عنوان «نقد نثر فارسی در دوره مغول» از حسین میرفخرایی فصلی به بررسی نقشه‌المصدر اختصاص یافته شده و پاره‌ای از ویژگی‌های سبکی و دستوری و موسیقایی آن مورد بررسی قرار گرفته است. این مقاله با یافتن و طبقه‌بندی انواع فراهنجاری‌های نقشه‌المصدر و نیز بررسی کلیه ضمایر به‌کار رفته در اثر و نمودن کارکردهای غیرمتعارف آن برخی از دشواری‌های فهم این اثر را مرتفع می‌کند.

کوروش صفوی (۱۳۷۳) در کتاب «از زبان‌شناسی به ادبیات» (صص ۴۹ تا ۵۴) به پیروی از الگوی لیچ (۱۹۶۹) کلیه فراهنجارهای زبانی را به هشت نوع تقسیم می‌کند که برخی خاص شعر و نثر معاصرند؛ مانند هنجارگریزی نوشتاری، یعنی نوشتن شعر به شکل غیرمتعارف، اما فراهنجاری‌های دیگر که در شعر و نثر کلاسیک و نیز آثار شاعران بزرگی چون فردوسی و حافظ رواج داشته است، در نقشه‌المصدر هم دیده می‌شود. اینک به اختصار هر کدام از این فراهنجاری‌ها را بررسی می‌کنیم تا به فراهنجاری ضمیر - که بیشتر مورد تأکید ماست - برسیم.

الف) فراهنجاری واژگانی

در هنجارگریزی واژگانی، شاعر یا نویسنده با استفاده از قواعد واژه‌سازی موجود در زبان و تعمیم دادن آن‌ها و گریز از محدودیت‌های اعمال این قواعد واژه‌های جدید می‌سازد.

دنباله‌مطلب در وبگاه نشریه

چکیده

هنجارگریزی^۱ یعنی خروج و عدول از انگاره‌های متعارف زبان که اگر عاری از ابتکار و آفرینش‌های هنری باشد، سبب انحراف زبانی می‌شود و محل فصاحت و بلاغت است و اگر ضمن حذف اصل رسانگی، سبب درهم شکستن عادت‌های زبانی و معانی کلیشه‌ای گردد کلام را از گونه‌های متداول و متعارف به دیگر گونه‌ها سوق می‌دهد و در طیف وسیع‌تری با مخاطب ارتباط برقرار می‌کند. در «نقشه‌المصدر» هنجارگریزی دو کارکرد متفاوت دارد؛ دسته‌ای از آن‌ها - مانند هنجارگریزی معنایی و آوایی - باعث شعرگونگی آن گردیده و دسته‌ای دیگر - به‌ویژه برخی هنجارگریزی‌های نحوی از قبیل کارکرد فراهنجار و متغییر ضمایر و انواع حذف - سبب پیچیدگی متن شده‌اند. در این پژوهش ابتدا گونه‌های مختلف هنجارگریزی براساس الگوی لیچ^۲ (۱۹۶۹) در نثر شاعرانه و مصنوع نقشه‌المصدر به‌طور گذرا بررسی می‌شوند و سپس هنجارگریزی‌های نحوی با تفصیل بیشتری مورد ارزیابی قرار می‌گیرند تا ضمن نشان دادن جنبه‌های هنری این اثر برخی مشکلات در فهم آن نیز برطرف گردد.

کلیدواژه‌ها: نقشه‌المصدر، هنجارگریزی، حذف، کارکرد فراهنجار ضمیر

مقدمه

صورت‌گرایان بر این باورند که ادبیات ادبیات در آشنایی‌زدایی زبان و به‌عبارت دقیق‌تر در بدیع ساختن و فراهنجار کردن زبان هنجار و عادی یا به‌گفته‌ی یاکوبسن «تهاجم سازمان‌یافته بر ضد زبان» است. «این تهاجم و نوسازی زبان عادی و تکراری را برجسته و زیبا و پرجاذبه می‌کند.» (وحیدیان کامیار ۱۳۸۲: ۵۵) نویسنده نقشه‌المصدر - که در شعر و شاعری هم دستی داشته است - بی آنکه قصد سرودن شعر داشته باشد زیباترین نثر شاعرانه را در قرن هفتم سروده و با برجسته‌سازی در سطوح مختلف زبان، ادبیات نثر خود را تا